

Natuurlijke partners

Nieuwe samenwerkingsvormen tussen
Koeien&Kansen-bedrijven en
Staatsbosbeheer

Mei 2004

rapport 22
CLM 597-2004

Colofon

Uitgever

Animal Sciences Group/Praktijkonderzoek
Postbus 2176, 8203 AD Lelystad
Telefoon 0320 - 293 211
Fax 0320 - 241 584
E-mail : koeienenkansen.po.asg@wur.nl
Internet <http://www.koeienenkansen.nl>

Redactie

Koeien & Kansen

© Animal Sciences Group

Het is verboden zonder schriftelijke toestemming van de uitgever deze uitgave of delen van deze uitgave te kopiëren, te vermenigvuldigen, digitaal om te zetten of op een andere wijze beschikbaar te stellen.

Aansprakelijkheid

Animal Sciences Group aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen

Bestellen

ISSN 0169-3689
Eerste druk 2004/oplage 250
Prijs € 12,50

Losse nummers zijn schriftelijk, telefonisch, per E-mail of via de website te bestellen bij de uitgever.

'Koeien & Kansen'

is een samenwerkingsproject van 17 melkveehouders, PV, PRI, LEI, NMI, CLM en IMAG

Doel is het in de praktijk ontwikkelen, onderzoeken en demonstreren van duurzame melkveehouderij onder uiteenlopende omstandigheden op diverse grondsoorten

Natuurlijke partners

Nieuwe samenwerkingsvormen tussen
Koeien&Kansen-bedrijven en Staatsbosbeheer

Centrum voor Landbouw en Milieu

Henk Kloen

Voorwoord

In het project Koeien & Kansen willen 17 veehouders ondersteund door een aantal onderzoeks- en adviesinstellingen duurzame melkveehouderij ontwikkelen. Daarbij willen ze onder ander aandacht geven aan natuur- en landschapsbeheer. Een aantal van deze bedrijven grenst aan natuurterreinen van Staatsbosbeheer. Dit was de aanleiding om in 2001 met Staatsbosbeheer landelijk contact te zoeken. Besloten is om mogelijkheden voor nieuwe samenwerkingsvormen samen te verkennen en uit te proberen. Dit is vormgegeven in het project "Natuurlijke Partners".

Dit verslag neemt u mee in de verkenningen, een drietal concrete case en leerpunten. Het verslag is opgesteld door CLM, maar dankt zijn totstandkoming aan vele andere betrokkenen:

Landelijke aansturing:

Mevr. E. de Hullu (2001 en eerste helft 2002) en dhr. F. Hoekstra (tweede helft 2002 en 2003, Staatsbosbeheer

Dhr. C.K. de Vries (projectleider Koeien & Kansen – vanuit PV, later De Vries Projectregie) en dhr H. Kloen (projectmedewerker natuur Koeien & Kansen, CLM)

Bijdragen in de cases:

SBB

Dhr. B. Takman,

Dhr. P. Hopman

Dhr. P. Roomberg

Mevr. S. Tinnevelt

Dhr. F. Eysink

Dhr. L. Hahn

Dhr. L. Penterman

Koeien & Kansen

Dhr. J. de Kleijne (deelnemend agrariër)

Dhr. J. Kuks (deelnemend agrariër)

Dhr. B. Menkveld (deelnemend agrariër)

Dhr. J.A. Guldemond (Koeien & Kansen - CLM)

Mevr. H. de Ruiten (Koeien & Kansen - CLM)

Andere actoren

Dhr. F. ter Schure (adviseur landschapsbeheer van Brabants Landschap)

Mevr. K. Francissen (gem. Boxmeer)

Dhr. P. van Duijnhoven (gem. Sint-Anthonis)

Dhr. G. Arfman (vrijwilliger vogelinventarisaties Ravenswaard)

Samenvatting

Onder de naam “Natuurlijke partners” hebben Staatsbosbeheer en het project Koeien & Kansen, gericht op duurzame ontwikkeling van de melkveehouderij drie jaar samengewerkt. Doel hierbij is om mogelijkheden voor nieuwe samenwerkingsvormen tussen agrariërs en terreinbeheerders samen te verkennen en uit te proberen. Dit is uitgewerkt in drie cases rond drie praktijkbedrijven uit het project Koeien & Kansen.

In deze drie cases hebben we ervaren hoe agrariërs en terreinbeheerders kunnen samenwerken. We trekken enkele conclusies over de samenwerking, maar ook over enkele knelpunten in het natuurbeleid van provinciale en nationale overheid. Deze ervaren de partijen vaak afzonderlijk, maar beperken soms ook – onbedoeld- de samenwerkingsmogelijkheden. Vervolgens geven we een aantal aanbevelingen voor nadere samenwerking tussen landbouw en terreinbeheerders.

Conclusies ten aanzien van samenwerking

- Agrariërs hebben goede kansen om hun bedrijf te verbreden door samenwerking met terreinbeheerders aan te gaan.
- Terreinbeheerders zoals Staatsbosbeheer hebben goede kansen efficiënt natuur te produceren door samenwerking met agrariërs bij het beheer van hun groeiende arealen akkers en graslanden en bij buffering van natuurterreinen.

Enkele knelpunten in natuurbeleid

- Het aanbod van natuurbeheerpakketten van de landelijke en provinciale overheid sluit slecht aan op de wensen en mogelijkheden van de agrariërs, en soms ook van Staatsbosbeheer.
- Het afsluiten van beheersovereenkomsten SAN of SN is vaak onaantrekkelijk voor agrariërs die hun bedrijf verder willen ontwikkelen om ook op langere termijn voldoende inkomen te behalen.

Aanbevelingen voor verdere samenwerking

- Door extra grond beschikbaar te stellen aan agrariërs kunnen impasses in realisatie van natuurdoelen worden doorbroken. Dit kan bijvoorbeeld door op de te verpachten grond voorwaarden voor natuurbeheer te stellen, of door pacht te koppelen aan voorwaarden op andere gronden van de agrariër.
- In het beschikbaar stellen van extra grond kunnen naast terreinbeheerders ook andere partijen zoals gemeenten of waterschappen een belangrijke rol spelen.
- Samenwerking wint aan kracht indien agrariërs als groep gaan samenwerken met terreinbeheerders.
- Voor samenwerking zijn voor zowel terreinbeheerders als agrariërs langlopende maar tegelijk flexibele afspraken wenselijk. Dit kan bewerkstelligd worden door o.a.:
 - opbouwen van onderling begrip en vertrouwen,
 - jaarlijks overleg over successen en knelpunten in de samenwerking,
 - afspraken op papier zetten, bijv. in een duurzame pachtovereenkomst.
- Voor het opzetten en uitwerken van samenwerking is een trekker/aanjager wenselijk die:
 - kennis en begrip voor beide partijen heeft,
 - andere actoren bij het proces betreft,
 - voortgang van het proces bewaakt,
 - afspraken op papier zet.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Samenvatting

1	Opzet samenwerking	1
1.1	De 'Natuurlijke partners' en hun motivatie	1
1.2	Samenwerkingsdoelen	2
1.3	Activiteiten	3
1.4	Planning en organisatie	3
2	Verkenning en cases	4
2.1	Verkenning kansrijke bedrijven voor samenwerking	4
2.2	Case 1: Sint-Anthonisbos / Mts. De Kleijne, Landhorst, Peel	5
2.2.1	Situatieschets	5
2.2.2	Wensen en randvoorwaarden van betrokken partijen rond Sint-Anthonisbos	6
2.2.3	Doel voor enclaves en oplossingsrichtingen	6
2.2.4	Benodigde stappen en inzet van de partijen	8
2.2.5	Stand van zaken eind 2003	8
2.3	Case 2: Springendal / Mts. Kuks, Nutter, Twente	9
2.3.1	Maatschap Kuks: toekomstvisie en mogelijkheden voor natuurbeheer	9
2.3.2	Wensen van Staatsbosbeheer	10
2.3.3	Uitwerking van gezamenlijk plan	10
2.3.4	Knelpunten in uitwerking	10
2.3.5	Oplossingsrichtingen	11
2.4	Case 3: Ravenswaard / Mts. Menkveld-Wijnberg, Gorssel, IJsselvallei	12
2.4.1	Situatieschets	12
2.4.2	Beheersdoelen SBB	12
2.4.3	Uitwerking van de samenwerking	12
2.4.4	Evaluatie	13
3	Leerpunten over natuurbeheer en samenwerking	14
	Bijlagen	20
	Bijlage 1 Case 1: Inrichtingsschets en communicatie	20
	Bijlage 2 Case 2: Inrichtingsscenario's voor het beekdal	22

1 Opzet samenwerking

De samenwerking 'Natuurlijke partners' tussen Staatsbosbeheer en het onderzoeks- en demonstratieproject 'Koeien & Kansen' is begonnen met het opstellen van een raamplan. Dit raamplan beschrijft op hoofdlijnen de doelen die de partners met de samenwerking beogen en de activiteiten om die doelen te realiseren. Het raamplan vormt het kader waarbinnen op locatie- en regioniveau door de partners concrete projectplannen worden uitgewerkt op het gebied van (agrarisch) natuurbeheer. In dit hoofdstuk staat de inhoud van het raamplan.

1.1 De 'Natuurlijke partners' en hun motivatie

Staatsbosbeheer

Staatsbosbeheer heeft tot doel het beheer en de ontwikkeling van natuurterreinen. Zij heeft in totaal 220.000 ha grond in beheer en is daarmee de grootste beheerder van natuurterreinen in ons land. Een groot deel van de gronden behoort tot de categorie 'halfnatuurlijke landschappen', wat betekent dat agrarisch activiteiten als oogsten van gewassen en beweiden met vee een rol spelen bij het beheer.

Koeien & Kansen

Koeien & Kansen is een demonstratie- en onderzoeksproject dat tot doel heeft in de praktijk de toekomst van maatschappelijk gewenste duurzame melkveehouderij te verkennen en ontwikkelen. Onderzoeks- en ontwikkelthema's zijn: kwaliteit grond- en oppervlaktewater, ammoniakemissie, verbruik energie- en gewasbeschermingsmiddelen, overschot zware metalen, agrarisch technische resultaten, dierlijk welzijn, bedrijfseconomie en natuurbeheer.

In het project werken samen: 17 melkveehouders, Praktijkonderzoek Veehouderij (PV, inmiddels Animal Science Group geheten), Plant Research International, Centrum voor Landbouw en Milieu (CLM), Nutriënten Management Instituut, Landbouw Economisch Instituut, Instituut voor Milieu- en Agritechneek, RIVM en DLV-Adviesgroep.

Het project wordt gefinancierd door het Ministerie van LNV en provinciale overheden.

Motivatie voor samenwerking

Agrariërs en natuurbeheerders hebben gemeen dat zij de belangrijkste beheerders en vormgevers zijn van de groene ruimte. Bij dat beheren en vormgeven liepen de laatste decennia de belangen niet altijd parallel. Maar de tijden veranderen. De maatschappelijke roep om meer ruimte voor natuur, een aantrekkelijk landschap en toename van de mogelijkheden voor recreatie klinkt steeds luider en doet een indringend beroep op beide partijen.

Voor de natuurbeheerders betekent deze maatschappelijke ontwikkeling dat zij een sterk groeiend areaal natuurgebied onder hun hoede krijgen. Dit bestaat deels uit 'puur natuur', maar daarnaast voor een groot deel uit halfnatuurlijke landschappen. Hier vinden op een (zeer) extensieve wijze landbouwactiviteiten plaats gericht op het ontwikkelen van natuurwaarden en biodiversiteit. Samenwerking met melkveehouders in het beheer van deze terreinen kan voor beide partijen profijt opleveren. Daarnaast zijn voor de waarde en kwaliteit van natuurgebieden het beheer en de inrichting van het omringende agrarische cultuurlandschap van groot belang.

Voor de melkveehouders, die gezamenlijk de grootste grondbezitter zijn van ons land, betekent de toegenomen aandacht voor natuur en landschap dat zij er een verantwoordelijkheid bij hebben gekregen. Op en rond melkveebedrijven bevindt zich immers veel waardevolle natuur. De samenleving vraagt de veehouders verantwoording af te leggen over de wijze waarop zij met die natuur en het landschap omgaan. Agrarisch natuurbeheer is daarmee een vanzelfsprekend onderdeel geworden van een modern melkveebedrijf. Daarnaast ontwikkelt de melkveehouderij zich onder druk van de maatschappelijke wensen en de toegenomen milieueisen steeds meer in de richting van een extensieve, grondgebonden sector. Samenwerking met natuurbeherende organisaties kan daaraan een bijdrage leveren.

Zo wordt duidelijk dat als gevolg van de maatschappelijke ontwikkelingen de overlap in de belangen van natuurbeherende organisaties en de agrarische sector steeds groter wordt. Melkveehouders en natuurbeheerders worden steeds meer 'natuurlijke' partners in het bewaren en ontwikkelen van een veelzijdig, aantrekkelijk en karakteristiek landelijk gebied.

Het project 'Natuurlijke partners' draagt bij aan het versterken, innoveren en stimuleren van dit partnerschap. Langs die weg beoogt zij de belangen van zowel de natuurbeherende instanties als de melkveehouderij een dienst te bewijzen.

Randvoorwaarden

Beide partijen stellen een aantal randvoorwaarden aan de samenwerking.

Voor Staatsbosbeheer zijn dit:

- De kwaliteit van de gebieden van Staatsbosbeheer waar het einddoel nog niet is bereikt moet worden verbeterd.
- Als het einddoel voor een gebied is bereikt wordt de kwaliteit minimaal gehandhaafd.
- De beheersregie van de SBB-terreinen blijft bij SBB. SBB bepaalt de maatregelen die moeten worden uitgevoerd in haar terreinen.

Voor Koeien & Kansen zijn dit:

- Het bedrijfsresultaat en/of de continuïteitsperspectieven van de deelnemende bedrijven verbeteren.
- Er wordt nieuwe kennis en informatie geproduceerd die bijdraagt aan de ontwikkeling van een duurzame melkveehouderij en die voor grote groepen melkveehouders relevant is.

1.2 Samenwerkingsdoelen

De doelen die Staatsbosbeheer en Koeien & Kansen met de samenwerking beogen zijn:

1. Uitwisselen van kennis en ervaring gericht op vergroten van kennis en van begrip voor de wederzijdse belangen en doelen. Vergroting van draagvlak voor samenwerking melkveehouders en natuurbeheerders.
2. Verbeteren van kosteneffectiviteit van op natuurbeheer gerichte landbouwactiviteiten.
3. Ontwikkelen van nieuwe samenwerkingsovereenkomsten tussen terreinbeheerders en agrariërs gericht op het vergroten van de perspectieven voor een duurzame melkveehouderij en een integrale handhaving en verbetering van de kwaliteit van het landelijke gebied.
4. Verbetering van de abiotische condities van aan de natuurgebieden grenzende terreinen
5. Innoveren van de producten en diensten (kennis, arbeid of andere middelen ten behoeve van natuurbeheer) van de melkveehouderij en Staatsbosbeheer.

Toelichting op de doelen

- Ad 1. Uitwisseling van kennis en ervaringen van medewerkers van Staatsbosbeheer en deelnemers aan Koeien & Kansen zal bijdragen aan de kwaliteit van het (agrarisch) natuurbeheer zowel op de melkveebedrijven als de omringende terreinen. Bovendien zal dit bijdragen aan het wederzijds begrip voor de specifieke belangen van zowel de melkveeouders als de terreinbeheerders. Door het gezamenlijk opzetten van projecten en het gezamenlijk uitdragen van de resultaten en ervaringen wordt tevens een bijdrage geleverd aan het vergroten van draagvlak voor een dergelijke samenwerking in de praktijk. Deelnemers (zowel boeren als onderzoekers) van Koeien & Kansen geven vanuit hun eigen ervaring aan welke kansen zij zien voor agrarisch beheer op SBB-gronden. Enkele deelnemers aan Koeien & Kansen hebben al gronden van natuurorganisaties in gebruik. Bij hen leven de nodige praktische vragen over welke beheersmaatregelen het meest effectief de natuurontwikkeling (flora en fauna) bevorderen.
- Ad 2. Bij het beheer van halfnatuurlijke terreinen spelen agrarische activiteiten een belangrijke rol. Hierbij kunnen agrariërs worden ingeschakeld. Voor het verhogen van de animo onder veehouders, is het van belang te zoeken naar werkwijzen om binnen de gestelde beheersafspraken de gronden en de producten die daar van af komen maximaal tot waarde te brengen. Hierbij kan gedacht worden aan gewaskeuze, teelt- en oogsttechniek, beweidingssysteem, conserveringstechniek en rantsoeninpassing. Inzet van agrariërs en verbetering van de kosteneffectiviteit kan bijdragen tot een beperking van de beheerskosten van de halfnatuurlijke terreinen.
- Ad 3. De melkveehouderij heeft als opdracht de milieubelasting (MINAS-overschot) te reduceren. Een van de wegen waarlangs dit doel gerealiseerd kan worden is extensivering. Grond is echter schaars en (zeer) duur. Samenwerking met natuurbeherende instanties kan hier mogelijkheden bieden. In de praktijk worden de mogelijkheden dikwijls beperkt door juridische, planologische, zakelijke of andere knelpunten. SBB en Koeien & Kansen gaan gezamenlijk zoeken naar een maximale benutting van de samenwerkingsmogelijkheden binnen de huidige wet- en regelgeving (Programma Beheer, pachtwet, Natuurbeschermingswet, Mestafzetcontracten en Minas). Daarnaast worden problemen die voortvloeien uit de huidige wet- en regelgeving gesignaleerd en worden oplossingsrichtingen ontwikkeld en getoetst.
- Ad 4. De samenwerking tussen natuurbeherende instanties en melkveeouders zou op meer betrekking kunnen hebben dan uitsluitend het beheer van halfnatuurlijke terreinen. Staatsbosbeheer hecht minstens zoveel belang aan het verbeteren van de abiotische condities van de aan de

natuurterreinen grenzende gebieden. Hierbij gaat het met name om waterstand en waterkwaliteit. Deze aspecten zouden onderdeel kunnen uitmaken van nieuw te ontwikkelen samenwerkingsvormen. Koeien & Kansen is hiervoor een goede partner omdat in het project veel informatie wordt verzameld over de invloed van het bedrijf op de milieukwaliteit.

- Ad. 5 Voor zowel de melkveehouderij als Staatsbosbeheer is het belangrijk nieuwe diensten en producten te ontwikkelen die inspelen op maatschappelijke behoeften. Te denken valt aan het vergroten van de openbare ruimte door het aantrekkelijker maken en ontsluiten van natuurterreinen en agrarische gebieden voor recreatie.

1.3 Activiteiten

In het kader van het raamplan worden de volgende activiteiten ontplooid:

1. Opstellen raamprojectplan, uit te werken tot een samenwerkingsovereenkomst zodra daadwerkelijk concrete projectplannen worden opgesteld.
2. Er vindt een inventarisatie plaats van de door SBB beheerde gebieden en de bijbehorende natuurdoelen in de regio's waar de aan Koeien & Kansen deelnemende bedrijven zijn gelegen.
3. Er vindt een inventarisatie plaats onder de regiomedewerkers van SBB en de deelnemers aan Koeien & Kansen van de wensen en suggesties voor samenwerking. Ook deskundigen van het landelijk hoofdkantoor van SBB en de projectpartners in Koeien & Kansen worden bij deze inventarisatie betrokken.
4. Voor locaties waar animo aanwezig is en kansen liggen, worden projectplannen ontwikkeld. Enkele gezamenlijke veldbezoeken van SBB en Koeien & Kansen, naar gronden van beiden, om kansen voor verhoging van natuurwaarde te bekijken, maken onderdeel uit van de planvorming. De projectplannen beschrijven de doelen, beoogde resultaten, activiteiten, organisatie, rapportage (monitoring) en financiering van het project. Het vaststellen van de projectplannen is een verantwoordelijkheid van de projectleiders van SBB en Koeien & Kansen.
5. De samenwerkingsovereenkomst en onderliggende projectplannen worden breed gecommuniceerd wanneer één van de projecten van start gaat. Hiertoe wordt ondermeer een startbijeenkomst georganiseerd.
6. Coördinatie en uitwerking van de lokale projecten. SBB-centraal en Koeien & Kansen wijzen elk één aanspreekpunt aan voor deze coördinatie. De verantwoordelijkheid voor de uitvoering van de lokale projecten ligt in de regio. SBB en Koeien & Kansen stellen hiervoor arbeid beschikbaar.
7. Communicatie van de resultaten en ervaringen die de projecten opleveren naar alle relevante doelgroepen (terreinbeheerders, agrariërs overheden).

1.4 Planning en organisatie

Bij de start in 2001 was het de bedoeling binnen een half jaar tot uitvoering van de eerste projecten te komen. Dit bleek al snel veel te ambitieus vanwege de beschikbare tijd van de landelijk betrokken personen en het proces om voor de landelijk uitgesproken samenwerking op lokaal niveau draagvlak en betrokkenheid te genereren. Voor het uitwerken van samenwerking bleek een periode van drie jaar nodig. In de volgende hoofdstukken wordt hier nader op ingegaan, met accent op:

- inventarisatie/selectie van kansrijke locaties (punten 2 en 3)
- uitwerking van lokale samenwerking (punten 4 en 6)

Het raamplan heeft geen afzonderlijke financiering. De uitvoering vindt plaats door inzet van arbeid van medewerkers van Staatsbosbeheer en Koeien & Kansen.

Eind 2003 is de eerste fase van Koeien & Kansen afgelopen, en daarmee ook de samenwerking op landelijk niveau. Er is echter hoop dat rond meerdere bedrijven de samenwerking met SBB verder zal worden vorm gegeven vanuit het reguliere werk van SBB en de agrarische bedrijven.

2 Verkenning en cases

In de uitvoering van het project hebben verkenningen en cases elkaar afgewisseld. Externe communicatie is beperkt gebleven tot een case. De volgende stappen zijn daarbij doorlopen:

2001

1. Verkenning ligging SBB-terreinen rond Koeien&Kansen-bedrijven in 2001
2. Beperkte verkenning van de wensen en suggesties voor samenwerking onder de regiomedewerkers van SBB en de deelnemers aan Koeien & Kansen
3. Selectie van 3 kansrijke combinaties voor vernieuwende samenwerking

2001-2003

4. Uitwerking van drie cases
 - a. Verkennende gesprekken rond drie cases, betrekken andere actoren
 - b. Uitwerking scenario's en opties
 - c. Keuze voor meest succesvolle variant per case

2003

5. Externe communicatie over samenwerking rond de meest aansprekende case
6. Verbrede verkenning van de wensen en suggesties voor samenwerking onder de regiomedewerkers van SBB en de deelnemers aan Koeien & Kansen
7. Selectie van 2 aanvullende kansrijke combinaties voor vernieuwende samenwerking
8. Rapportage

Dit hoofdstuk gaat nader in op de verkenningen, en vervolgens de drie uitgewerkte cases.

2.1 Verkenning kansrijke bedrijven voor samenwerking

Eerste verkenning in 2001

Zowel Staatsbosbeheer als de leiding van Koeien & Kansen hebben de belangstelling voor samenwerking op lokaal niveau gepeild. SBB heeft kaartjes gemaakt met SBB-bezittingen in een straal van 5 km rond de Koeien&Kansen-bedrijven. Koeien & Kansen heeft daartoe in zijn maandberichten voor deelnemende agrariërs de samenwerking toegelicht en een oproep voor deelname geplaatst. Dit leidde al snel tot een selectie van vier bedrijven die belangstelling hadden en SBB-terreinen in de buurt hadden. Rond deze bedrijven zijn contacten gelegd met lokale SBB-medewerkers en vervolgens ook weer de agrariërs:

Sint-Anthonisbos / Mts. De Kleijne, Landhorst, Peel: uitwerking van inrichting en beheer van een landbouwenclave in een bos- en heidegebied waarbij een complexe grondruil met gemeenten en andere agrariërs moet worden opgezet

Springendal / Mts. Kuks, Nutter, Twente: uitwerking van inrichting en beheer rond een perceel van Kuks nabij het bronnengebied Springendal, waarbij compensatie in de vorm van grondgebruik voor Kuks worst uitgewerkt.

Ravenswaard / Mts. Menkveld-Wijnberg, Gorssel, IJsselvallei: uitwerking van pachtovereenkomsten met flexibele maadata, mede vastgesteld op basis van aanwezig broedvogels

Cadier en Keer, Mts. van Hoven: verkennende gesprekken wezen in eerste instantie uit dat er intentie tot samenwerking was, maar er eerst grond van SBB beschikbaar zou moeten komen nabij bedrijf van Hoven. In later stadium gaf SBB er de voorkeur aan samenwerking met enkele andere vleesveebedrijven uit te werken. Deze case is daarmee vervallen.

Verbrede verkenning in 2003

Na het in gang zetten van de eerste drie cases was Staatsbosbeheer terughoudend om meer cases in gang te zetten, vanwege de interne discussie over de verhouding van de organisatie met de landbouw. Intussen gaven meer Koeien & Kansenbedrijven aan interesse in samenwerking te hebben. In 2003 zijn mogelijkheden voor andere Koeien&Kansen-bedrijven die "in de wachtkamer" zaten verkend. Daartoe heeft SBB in gesprekken met districtsmedewerkers nagegaan of rond meer bedrijven samenwerking kan worden opgezet. Dit leverde het volgende resultaat op:

Boekel, Assendelft

De fysieke omstandigheden zijn hier ongunstig. De terreinen van SBB en het bedrijf worden gescheiden door infrastructuur. In dit geval de Nauernasche vaart.

Hoefmans, Alphen (N Br) +

Hier liggen mogelijkheden om de mogelijkheden van samenwerking te verkennen. Van het wat en hoe is nog geen concreet beeld.

Miedema, Hasdijkerdijken

De fysieke omstandigheden zijn hier ongunstig. De terreinen van SBB en het bedrijf worden gescheiden door infrastructuur. In dit geval de A32 en de spoorlijn.

Pijnenborg, Ysselsteyn (L)+

Hier liggen mogelijkheden om de mogelijkheden van samenwerking te verkennen.

er is gekeken naar mogelijke gronden en de afzet van organisch materiaal.

van Wijk, Waardenburg

De fysieke omstandigheden zijn hier ongunstig. De terreinen van SBB en het bedrijf worden gescheiden door infrastructuur. In dit geval de A2. In de buurt liggen enkele ruilverkavelingsbosjes. We zijn er van uitgegaan dat deze bosjes niet interessant zijn voor het melkveebedrijf.

Rond de 2 met + gemarkeerde bedrijven worden begin 2004 mogelijkheden voor samenwerking in gesprekken verkend.

2.2 Case 1: Sint-Anthonisbos / Mts. De Kleijne, Landhorst, Peel

Deze case is begonnen als verkenning samen met Staatsbosbeheer. Doordat er echter een stop in het aankoopbeleid van het rijk kwam en doordat een stuk grond bestemming beheersgebied kreeg, bleken de mogelijkheden voor deelname van SBB gering. Daar echter de inmiddels betrokken gemeenten wel enthousiast waren, kon met hen een samenwerking worden uitgewerkt, met Staatsbosbeheer in een bijrol. De casebeschrijving is grotendeels ontleend aan het projectplan dat voorjaar 2003 zoals dat ook in betrokken gemeenten is ingebracht. In de laatste paragraaf 2.2.5 wordt ingegaan op de stand van zaken eind 2003.

2.2.1 Situatieschets

Koeien&Kansen-bedrijf aan de rand van het Sint-Anthonisbos

Het melkveebedrijf van maatschap De Kleijne, deelnemer aan Koeien & Kansen, grenst aan de zuidrand van het Sint-Anthonisbos. Het bedrijf heeft 28,5 hectare grond in eigendom en 10,7 hectare in eenjarige pacht. Het heeft een melkquotum van 609.000 kg melk en voldoet, mede dankzij het project Koeien & Kansen, nu al aan de Minasnormen voor 2010. De Kleijne wil het bedrijf verder ontwikkelen tot een duurzame, milieuvriendelijke onderneming en wil dit uitdragen naar omwonenden en recreanten. Hij wil daartoe extensiveren en ziet goede mogelijkheden daartoe met extensief, natuurgericht beheer in de enclaves die nabij zijn bedrijf liggen.

De Kleijne heeft momenteel 9,7 ha. kleigrond op 16 km afstand in de uiterwaarden van de Maas in eigendom. Hoewel de afstand deze kavel onaantrekkelijk maakt, kan De Kleijne deze kavel, in gebruik voor maïsteelt, in zijn huidige bedrijfsoppervlakte niet missen. Deze grond zou wel kunnen worden betrokken in een grondruil.

Landbouwenclaves in het Sint-Anthonisbos

Het Sint-Anthonisbos, gelegen in de gemeente Sint-Anthonis is een groot bos- en heidegebied en twee landbouwenclaves. Het bos- en heidegebied is in eigendom van Staatsbosbeheer. De grond in de enclaves is voor een groot deel in eigendom van de gemeente Boxmeer, 7,5 ha van de grond is in eigendom van particulieren. De pacht van de gemeentegronden is versnipperd over ca. 10 verschillende boeren, die allen op afstand hun bedrijf hebben in de gemeenten Boxmeer en Sint-Anthonis. Deze pachters en eigenaars gebruiken de grond intensief voor vnl. maïsteelt en mestafzet, en willen niet terug in areaal en intensiteit van grondgebruik.

Gemeenten hebben ook elders meerdere versnipperde eigendommen op elkaars grondgebied. Zoals Boxmeer eigenaar is van de enclaves en nog enkele gronden in de gemeente Sint-Anthonis, heeft omgekeerd deze gemeente ook verspreid agrarische gronden binnen de gemeentegrenzen van Boxmeer liggen

Natuurdoelen worden niet gerealiseerd

Enclave 1 ligt middenin het bos, en is in het Beheers- en landschapsgebiedsplan Noord-Brabant begrensd als beheersgebied met als natuurdoel "Kleinschalig gebied met kruidenrijk grasland". Enclave 2 ligt aan de noord-westrand, aan drie kanten omgeven door het bos. Deze enclave is bestempeld als natuurgebied met hetzelfde natuurdoel.

De pachters en eigenaars willen niet terug in areaal en intensiteit van grondgebruik. Derhalve voelen zij niet voor natuurbeheer via bijv. Programma Beheer. Verkoop aan DLG ten behoeve van verwerving voor terreinbeherende instanties ligt niet voor de hand voor particuliere eigenaars, daar hun grond in het beheersgebied ligt. Ook de gemeente Boxmeer voelde niet veel voor verkoop, en de aankoopgelden vanuit het rijk ontbreken daarvoor sinds de wijziging in aankoopbeleid van het rijk in 2002. Zonder een nieuwe impuls blijft de grond dus in intensief agrarisch gebruik.

2.2.2 Wensen en randvoorwaarden van betrokken partijen rond Sint-Anthonisbos

Gemeente Sint-Anthonis - rol als grondeigenaar en beleid ten aanzien van natuur en landbouw

De gemeente Sint-Anthonis wil natuurontwikkeling en recreatie stimuleren in het gebied, ter ondersteuning van het toerisme, en daarnaast de agrariërs toekomstperspectief bieden. Voor de enclave hecht de gemeente aan de doelen van het provinciaal beheersgebiedplan.

Gemeente Boxmeer - rol als grondeigenaar

Gemeente Boxmeer heeft geen belang bij de natuur- en landbouwdoelen op hun gronden die buiten de eigen gemeentegrenzen liggen, maar wil meewerken mits de ruilen kostenneutraal kunnen worden uitgevoerd en voor 1 november tot stand komen. Het is wel aantrekkelijk als de gemeente hierdoor grond buiten haar gemeentegrenzen kan ruilen voor grond daarbinnen.

Betrokken agrariërs – rol als ondernemer

(De Kleijne, pachters in de enclave en grondeigenaar in de enclave)

Alle agrariërs hebben baat bij een verbeterde bedrijfsstructuur, met meer grond aaneengesloten en dichterbij de bedrijfsgebouwen. Voorwaarde voor de (vrijwillige!) grondruil is dat het niet mag leiden tot verslechtering van de perspectieven voor betrokken eigenaren of pachters. De agrariër die actief zal blijven in de enclave kan zijn bedrijf verbreden met natuurbeheer en mogelijk ook recreatieve activiteiten, en daarmee in de toekomst een voorbeeld vormen voor meer bedrijven rond natuurterreinen.

Staatsbosbeheer – rol als beheerder omringend bos- en heidegebied

Staatsbosbeheer wil de natuurkwaliteit van zijn terreinen handhaven of verbeteren, onder andere door de milieubelasting van buitenaf terug te dringen en de waterhuishouding natuurlijker te maken. Ook heeft Staatsbosbeheer baat bij een vermindering van de (gemotoriseerd) verkeersdruk in het bos, die nu hoger dan gewenst is doordat veel verschillende pachters in de enclave zitten en dit afsluiting voor gemotoriseerd verkeer bemoeilijkt. Staatsbosbeheer wil graag adviseren bij inrichting en beheer, en ook haar bezittingen aan de randen van de enclave (bosranden en “schapenwei”) hierbij betrekken.

Waterschap de Maaskant – rol als waterbeheerder en adviseur

Het Waterschap heeft in dit gebied de taak het natuurbeheer te ondersteunen met haar waterbeheer en kan adviseren over mogelijkheden voor een natuurlijker waterhuishouding. Als de betrokken grondgebruikers instemmen is het waterschap bereid de inrichting op natuurontwikkeling aan te passen

Brabants Landschap – rol als adviseur

Het Brabants Landschap heeft onder andere als taak particulieren te adviseren over natuur- en landschapsbeheer en subsidiemogelijkheden hiervoor, en speelt daarmee een belangrijke rol in het opstellen van het inrichtings- en beheersplan.

2.2.3 Doel voor enclaves en oplossingsrichtingen

Algemeen doel van de case is het ontwikkelen van een duurzame landbouw met een actieve rol in natuurbeheer in en rond natuurgebieden door samenwerking tussen lagere overheden, natuurterreinbeheerders en agrariërs.

Het streefbeeld voor het project rond het Sint-Anthonisbos is het realiseren van een waardevol bos- en heidegebied omgeven door een milieuvriendelijke landbouw die de natuurwaarden in dit terrein ondersteunt en zo mogelijk ook zelf direct natuur- en landschapswaarden produceert.

In de enclaves dienen uiteindelijk de door de provincie geformuleerde natuurdoelen te worden gerealiseerd, al is voor SBB denkbaar dat enclave 1 een bestemming als natuurgebied met heide krijgt, in ruil voor reservaatgrond aan de rand van het gebied (bijv. enclave 2) dat dan beheersgebied zou kunnen worden. Voor enclave 2 zijn voorlopig geen mogelijkheden de natuurdoelen te realiseren vanwege de huidige pachtsituatie en gebrek aan geld voor aankopen ten behoeve van Staatsbosbeheer. Daarom beperkt het project zich beperkt in eerste instantie tot een plan voor natuurgericht beheer van enclave 1.

Optie 1: realiseren van milieuvriendelijk agrarisch grondgebruik in combinatie met natuur-, landschaps- en recreatieve waarde

De doelen in het beheers- en landschapsgebiedsplan (kruidenrijk grasland) vragen om bemesting volledig achterwege te laten (behalve extensieve beweiding). Dit is, ook indien De Kleijne de hele enclave in gebruik krijgt, bedrijfseconomisch alleen mogelijk indien het bedrijf kan uitbreiden met een areaal intensief te gebruiken grond.

Daarom is een minder vergaande optie 1 ontwikkeld die op korte termijn haalbaar in enclave 1 door:

- grondruil op te zetten zodat de enclave zoveel mogelijk in eigendom komt van De Kleijne en de gemeente Sint-Anthonis
- opstellen van een inrichtings- en beheersplan voor de gehele enclave met versterking van landschapselementen en agrarisch natuurbeheer op een deel van de grond (ca. 4 hectare)

Richtlijnen voor het inrichting- en beheersplan:

Het grootste deel van de grond wordt als productief grasland gebruikt met minimale emissies naar omringende natuur (geen gebruik gewasbeschermingsmiddelen, geen extra wateronttrekking voor beregening, bemestingsstrategie die in Koeien & Kansen al is ontwikkeld en voldoet aan strenge milieunormen. Tevens biedt gebruik als grasland jaarrond een bedekte bodem en voedsel/beschutting voor dieren uit bos of bosrand.

Het landschap en de natuurwaarde van de enclave kan worden versterkt door enkele lijnvormige elementen (houtsingels of struweel) en poelen toe te voegen, gebruikmakend van landschapspakketten van Programma Beheer. Op ca. 4 hectare kan wel nu al kruidenrijk grasland worden ontwikkeld. Deze kunnen maximale natuurwaarde opleveren door ze langs de randen van de enclave te situeren. Aanvullende maatregelen:

- Staatsbosbeheer vergroot de wisselwerking en variatie door pleksgewijs golvende bosranden te realiseren (lokaal kappen van enkele bomen) en betreft ook de schapenwei in het plan.
- Het zandpad met houtsingel die midden door de enclave loopt komt in beheer bij de gemeente Sint-Anthonis.
- De ontsluiting voor recreanten kan worden verbeterd door een wandelpad door de enclave uit te zetten en een uitkijkpunt te maken.
- Mogelijkheden voor een meer natuurgerichte waterhuishouding (dit is het oorspronkelijke brongebied van de Tovensebeek) worden verkend.

Het plan biedt mogelijkheden om gefaseerd uit te voeren indien enkele percelen nog niet op korte termijn voor pacht door De Kleijne beschikbaar komen.

De gemeente Sint-Anthonis kan zekerheid over natuurdoelstellingen krijgen door grond onder voorwaarden aan De Kleijne te verpachten. Programma Beheer werkt met beschikkingen over periodes van 6 jaar, met de intentie deze weer voort te zetten in 6-jaarsperiodes, als zowel de agrariër als de overheid dit willen. De zekerheid voor de agrariër is het natuurbeleid van de rijksoverheid en daarbij behorende budgetten, de zekerheid voor de overheden is dat zij agrarisch natuurbeheer voldoende aantrekkelijk maken (vergoedingen voor beheer door rijksoverheid, gunstige verpachting door gem. overheid)

Optie 2: realiseren van agrarisch natuurbeheer voor gehele enclave

Het is nog onzeker of deze optie op korte termijn uitvoerbaar is. Optie 2 kan worden gerealiseerd door, aanvullend op optie 1:

- de grond die De Kleijne in eigendom krijgt in enclave 1 met de gemeente Sint-Anthonis te ruilen voor grond elders in de gemeente, en
- deze grond te verpachten aan De Kleijne onder voorwaarden van agrarisch natuurbeheer.

Richtlijnen voor het inrichtings- en beheersplan, aanvullend op optie 1:

In de gehele enclave wordt kruidenrijk grasland ontwikkeld. De natuurwaarde kan verder worden vergroot door, binnen de voorwaarden van Programma Beheer, kleine variaties in het beheer van de percelen te brengen (zoals gefaseerd maaien, deel niet beweiden).

Mogelijkheden voor een meer natuurgerichte waterhuishouding (dit is het oorspronkelijke brongebied van de Tovensebeek) kunnen meer gewicht krijgen als er geen intensief gebruikt grasland meer in de enclave ligt.

2.2.4 Benodigde stappen en inzet van de partijen

Om dit doel te bereiken zijn de volgende stappen nodig:

0. Verkenning van de wensen en mogelijkheden van betrokkenen

De volgende verkenningen hebben plaatsgevonden voor totstandkoming van het projectplan:

- Verkennende overleggen tussen CLM - De Kleijne- SBB – gemeenten,
- Verkennende gesprekken met pachters en eigenaars in de enclave over kavelruil en mogelijke locaties vervangende grond,
- Pachtvrij maken van delen van de enclavegrond door de gem. Boxmeer en deze grond in eenjarige pacht aan De Kleijne uitgeven,
- Doorrekenen van een aantal bedrijfsscenario's met natuurbeheer voor Maatschap De Kleijne door DLV in het kade van Koeien & Kansen.

Op basis hiervan is het projectplan geschreven en zijn de volgende stappen nader uitgewerkt.

1. Opzet kavelruil De Kleijne – gem. Boxmeer – gem. Sint-Anthonis – eigenaar Arts met de volgende componenten

- gem. Boxmeer biedt pachter Kusters, 2.8 ha (naast De Kleijne) vervangende grond aan nabij haar gem. grens met Sint-Anthonis.
- De Kleijne en gem. Boxmeer gaan grond ruilen: 9.7 ha uiterwaardengrond bij Sambeek tegen een oppervlakte van dezelfde waarde (op basis van taxatie) in de enclave, grotendeels de grond die De Kleijne nu in eenjarige pacht heeft.
- De grond in de enclave die gem. Boxmeer dan nog overhoudt, ruilt Boxmeer met grond die gem. Sint-Anthonis in eigendom heeft binnen de gem. Boxmeer (ca. 4 ha). De gemeenten gaan nog na of/hoe de pachters van deze grond zijn uit te plaatsen.
- Er resteert dan nog ca. 5 ha. grond in de enclave, in eigendom van dhr. Aarts. De gem. Sint-Anthonis gaat na of zij met hem grond kan ruilen.

De gem. Sint-Anthonis verpacht alle grond in de enclave die zij in eigendom krijgt onder voorwaarden van natuurgericht beheer aan De Kleijne

In optie 2: gemeente Sint-Anthonis verkent mogelijkheden pachtvrije grond in haar eigendom te ruilen met grond die De Kleijne in eigendom krijgt.

2 Opzet van inrichting- en beheerplan voor de enclave en strategie voor langere termijn

Daarin opgenomen:

- kaart en omschrijving van alle landschappelijke en recreatieve elementen en beheersvormen van de percelen zelf
- kosten voor aanleg en beheer en mogelijke subsidies

Indien optie 1 wordt uitgevoerd:

- Verkenning hoeveel grond nodig zou zijn voor het bedrijf De Kleijne om agrarisch natuurbeheer in hele enclave 1 bedrijfseconomisch mogelijk te maken

3. Uitdragen van deze samenwerking / open dag bij De Kleijne in najaar 2003

4. Formaliseren van de kavelruil, pacht en inrichting- en beheerplan (nader uit te werken).

- globaal plan voor beheer (bijv. globale gewassen, minimum areaal gras, gebruik gewasbeschermingsmiddelen, meststoffen; afwateringspeil, onderhoud houtige elementen)
- vergoeding voor pacht c.q. beheer

5. Verkenning van verdergaande mogelijkheden voor samenwerking tussen agrariërs, terreinbeherende instanties en gemeenten

2.2.5 Stand van zaken eind 2003

In midden 2003 was er instemming van beide gemeenten met het projectplan en voldoende uitzicht op tot stand komen van een kavelruil volgens optie 1. In september is dit uitgebreid gecommuniceerd op een Open Dag op het bedrijf De Kleijne, met als twee thema's: de gereedgekomen nieuw stal en de samenwerking met de gemeenten voor de kavelruil en natuurontwikkeling in de enclave. Wethouder

Geenen van de gemeente Sint-Anthonis heeft hierbij symbolisch de uitvoering in de enclave gestart met een toespraak en opening van een voorlopig uitkijkpunt (zie bijlage 1). In najaar 2003 bleek de gemeente Sint-Anthonis bovendien bereid om optie 2 te verkennen. Zij is bereid de grond die De Kleijne in de enclave in eigendom kreeg door te ruilen met grond elders in de gemeente, en de grond binnen de enclave te gaan verpachten aan De Kleijne, op voorwaarde dat het beheersplan wordt uitgevoerd. Eind 2003 is deze kavelruil nagenoeg rond, op 6 ha na van een agrarisch eigenaar waarvoor geen aantrekkelijke ruilgrond kon worden gevonden. Brabants Landschap heeft het inrichting- en beplantingsplan nader uitgewerkt, en tevens zijn aanvragen voor vergoedingen agrarisch natuurbeheer in het kader van SAN aangevraagd. Daarmee kan in voorjaar 2004 de kavelruil worden uitgevoerd en het natuurbeheer van start gaan.

2.3 Case 2: Springendal / Mts. Kuks, Nutter, Twente

Het cultuurlandschap rond Nutter biedt grote afwisseling aan natuurgebieden en landbouwgebied met veel natuurelementen zoals beken, houtwallen en bosjes. Veel natuurelementen zijn in particulier eigendom en de bezittingen zijn sterk versnipperd. Aankoop van gronden voor terreinbeherende instanties is tot dusver zeer traag verlopen doordat de Twentenaren zeer gesteld zijn op hun eigendom, en dit wordt versterkt door het Saksische erfrecht waarbij een kind alle bezittingen van de ouders erft met de verplichting van zorg voor het land en voor zorgbehoevende ouders broers en zusters.

Ook Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer hebben hier bezittingen, de laatste bezit veel grond in het Springendal, grenzend aan een van de percelen van Maatschap Kuks. Dit is een bronnengebied met bos, grasland en akkers.

2.3.1 Maatschap Kuks: toekomstvisie en mogelijkheden voor natuurbeheer

Maatschap Kuks heeft een melkveebedrijf van ongeveer 64 hectare in Nutter, Noord-Oost-Twente. De meeste percelen, alsmede ca. 14 ha bos in eigendom, liggen binnen de Ecologische Hoofdstructuur. Als deelnemer aan het project Koeien & Kansen heeft Kuks het mineralenbeheer zodanig geoptimaliseerd dat hij nu al de eindnorm Minas haalt. Kuks wil met een gezond productiebedrijf de relatie met de omgeving versterken. Hij wil het bedrijf verbreden met ontwikkeling van groene diensten zoals natuur- en landschapsbeheer, recreatie en educatie (ontvangst van excursies, scholen, personeelsreisjes, trainingen en arrangementen). Echter landbouw moet hierin een blijvende rol spelen als basis voor inkomen en voor beheer van het cultuurhistorisch landschap.

Kuks, en met hem veel collega's in de streek, voelt niet voor verkoop van grond dat als natuur begrensd is, en ook om landbouwgrond onder particulier natuurbeheer (SN) te brengen. Dit bevordert de scheiding tussen landbouw en andere functies in het landelijk gebied. Daarmee wordt het op termijn moeilijker voor de landbouw om te overleven, maar ook om het platteland, met zijn bewoners en cultuurhistorische waarde, vitaal te houden. De invulling van SAN en overgangsbeheer van gronden volgens resp. beheers- en natuurgebiedplan maken deze regelingen onaantrekkelijk voor Kuks.

Verkenning van mogelijkheden voor beheersovereenkomsten in Programma Beheer levert weinig aantrekkelijke mogelijkheden voor Kuks op, ondanks dat grote delen van zijn bedrijf in beheers- dan wel natuurgebied liggen:

- Het beheerspakket faunaranden is landelijk gesloten.
- Een aantal percelen in natuur(reservaat)gebied hebben te weinig doelsoorten om voor een botanisch beheerspakket in aanmerking te komen. Een "beginnerspakket" kruidenrijk grasland is door provincie uitgesloten op deze percelen
- De bossen komen niet in aanmerking voor een beheersvergoeding via SN omdat ze geen aaneengesloten oppervlakte van minstens 5 ha. vormen

Kuks wil samenwerking tussen landbouw en natuurbeheerders ontwikkelen. Daarbij heeft hij de volgende uitgangspunten:

- Grond houdt (in hoofdzaak) agrarische bestemming, met natuurbeheer als daarvoor compensatie wordt geboden,
- Geen onomkeerbare maatregelen, tenzij die elders onomkeerbaar worden gecompenseerd,
- De verminderde productie en mestplaatsingsruimte wordt gecompenseerd door aanvullende productie van (natuur)grond elders,
- Bij evt. ruilen van grond of pacht wordt de vorige gebruiker niet benadeeld.

Deze uitgangspunten zijn niet alleen van belang voor bedrijf van Kuks zelf, maar ook om dit project een voorbeeldwerking te geven en meer boeren in het gebied warm te krijgen.

In enkele gesprekken zijn samenwerkingsmogelijkheden met Staatsbosbeheer verkend. Dit heeft geleid tot selectie van een perceel in het Nutterse veld, grenzend aan het natuurgebied Sprengendal en zijdal van de beek aldaar, waar maatregelen grote winst voor natuur in de omgeving zouden kunnen opleveren.

2.3.2 Wensen van Staatsbosbeheer

Het Nutterse Veld heeft bestemming natuur in het Natuurgebiedplan. Staatsbosbeheer (en de provincie) wil hier graag kruidenrijk grasland en een natuurlijke bovenloop van de beek realiseren. Zo lang de grond in agrarisch gebruik is, is het eerste belang echter om erosie en nutriëntenbelasting in het beekdal te verminderen, daar dit de natuurwaarde van het aangrenzende Sprengendal aantast. Deze aanpak zal vooral natuurresultaat kunnen opleveren als een gebiedsgerichte aanpak voor het hele zijstroompje van de Springendalse beek mogelijk is.

2.3.3 Uitwerking van gezamenlijk plan

Op basis van haar wensen heeft SBB in samenwerking met het waterschap een aantal scenario's voor erosiepreventie en natuurontwikkeling verkend (zie bijlage 2).

Op basis hiervan hebben maatschap Kuks en Staatsbosbeheer besloten een gezamenlijke aanpak uit te werken om erosie in het Nutterse Veld tegen te gaan, milieubelasting terug te dringen en natuur te ontwikkelen, met de volgende componenten:

- Aanleg van enkele retentiebekken in het Nutterse Veld.
- Agrarisch beheer van dit bekken om verruiging tegen te gaan en grasachtige vegetatie in stand te houden (lagere bemesting (bijv. 5m³, desnoods alleen N-kunstmest), extensief beweiden (bijv. met droogstaande koeien), pleksgewijs bloten).
- Dit moet aantrekkelijk worden voor betrokken agrariërs doordat SBB hen grond in extensief beheer aanbiedt om daarmee verlies aan voerproductie en mestafzetmogelijkheden te compenseren.

Om dit doel uit te werken hebben we de volgende actiepunten geformuleerd:

1. SBB vraagt het waterschap een berekening te maken van de gewenste grootte van de retentiebekken.
2. SBB gaat na welke van hun gronden in dit kader voor agrarisch beheer beschikbaar kunnen komen. Dit zijn vooral:
 - a. onbemeste graslanden, soms slecht te maaien omdat ze nat zijn,
 - b. akkers voor vooral granen, evt. ook als graansilage; vooral wintergraan in verband met bevorderen van opvallende akkerkruiden zoals korenbloem.
3. Kuks gaat gesprekken aan met buur-grondgebruikers, om een beeld te krijgen van hun wensen en hun houding ten aanzien van samenwerking met SBB.
4. Kuks gaat na welke compensatie wenselijk is voor zijn bedrijfsvoering, hij vraagt DLV hiervoor een berekening te maken.
5. CLM gaat na welke mogelijkheden SAN biedt voor dit plan.

2.3.4 Knelpunten in uitwerking

Kuks en Staatsbosbeheer zijn het in principe eens een retentiebekken aan te leggen om erosie in het beekdal te verminderen, en natuurgericht beheer te voeren op ca. 2.2 ha, nl. het achterste deel van het perceel van Kuks in dit beekdal. Een verkenning van het waterschap heeft uitgewezen dat erosiepreventie mogelijk is door in het Nutterse Veld drie retentiebekken aan te leggen. Hierbij wordt gedacht aan aanleg van drie dammetjes dwars op het dalletje, van ca. 100 m lang, tot max. 1 meter hoog. Een knijpduiker kan de pieken in waterafvoer dempen en stroomsnelheid verminderen; er zal dan enkele keren per jaar water voor de dammetjes blijven staan. Een zo'n bekken zou op het perceel van Kuks kunnen worden gesitueerd. Daarbij zouden dan duiker en drains in betreffend perceel 4 worden afgesloten.

Staatsbosbeheer is daarbij bereid om Kuks enkele percelen in pacht te geven om productie- en inkomensverlies te compenseren.

Kuks heeft geen absolute voorkeur, maar wil graag percelen die weinig arbeid vergen. Dit kunnen akkers met graansilage (gps) zijn, of grasland voor beweiding met droogstaande koeien of drachtige vaarzen, of land dat 1x wordt gemaaid, maaisel kan aankoop graszaadhooi vervangen.

Echter bij uitwerking van dit plan zijn de partijen op de volgende knelpunten gestuit:

1. Op de beoogde akkers van Staatsbosbeheer mag uitsluitend een zeer lage gift ruige stalmest (2.5 ton per ha per jaar) worden toegepast vanwege het door de overheid beoogde natuurdoeltype. Het bedrijf van Kuks produceert drijfmest die hier niet is toegestaan; aanpassing van het stalsysteem is voor een dergelijke hoeveelheid ondenkbaar.
2. De percelen vergroten de versnippering en arbeidsbehoefte van het bedrijf Kuks, want hij verliest een perceel dichtbij huis en zou meerdere verder weg gelegen percelen terugkrijgen.
3. SBB heeft (mogelijk) compensatiegrond voor dit ene perceel, maar niet voor een gebiedsgerichte benadering waarbij voor aangrenzende landbouwpercelen eenzelfde overeenkomst de natuurwaarde zou kunnen versterken. (Daar vanuit de doelstellingen natuur zeer beperkt behoefte aan bemesting is zijn vanuit landbouw geredeneerd veel hectares nodig om te compenseren, hetgeen de kosten baten negatief beïnvloeden).
4. SBB/DLG mag geen gronden aankopen buiten de EHS, hoewel die gronden dit soort overeenkomsten met grondcompensatie mogelijk zouden maken.
5. Voortvloeiend uit punten 1 en 2: uitwerking van een dergelijke compensatie kan wel leiden tot beheer van gronden van SBB door agrariërs, maar draagt niet bij aan extensivering van het overige deel van het agrarisch bedrijf; mogelijk zelfs tot intensivering.

Voor de 2.2 hectare is een voorbeeld berekening gemaakt welke compensatie nodig zou zijn. Bij huidige mestregels zou over 2.2 ha met 250 kg N/ha = 550 kg N elders moeten worden afgezet. Grond in natuurpacht zou voor 50 kg N/ha mestafzet kunnen leveren (dat is overigens ca. 3x zoveel als de onder a genoemde hoeveelheid!); dan zou voor 2.2 ha al 11 hectare compensatiegrond nodig zijn. Als dit dan wordt bemest en beheerd conform de SBB-doelen onder punt a, zou door toegenomen arbeid en productiekosten het bedrijfssaldo van Kuks met 6000 euro afnemen. Deze zou dan moeten worden opgebracht door vergoeding voor natuur- en waterbeheer op het perceel in het beekdal, of een beheersvergoeding voor de akkers.

2.3.5 Oplossingsrichtingen

Over de bovengenoemde knelpunten is op 1 december 2003 een kleine workshop gehouden met beleidsmedewerkers van de provincie en LNV. Alle aanwezigen staan achter de beoogde samenwerking van SBB en Maatschap Kuks. Zij zien samenwerking in beheer van natuurterreinen, uitgewerkt in aanbieden van grond als compensatie voor realiseren van natuurdoelen als een waardevol concept. Dit kan leiden tot het doorbreken van de patstelling in natuurontwikkeling (boeren verkopen grond niet aan terreinbeheerder maar willen zelf ook niet aan natuurbeheer doen) zoals die zo vaak optreedt in Twente te doorbreken. De aanwezigen spreken zich uit voor een gecombineerde strategie: praktische uitwerking voor het perceel Kuks zo snel mogelijk uitwerken om een concreet voorbeeld te kunnen bieden, en een gebiedsgerichte verkenning hoe dit concept breder is toe te passen. Door hierin ook de wensen van individuele agrariërs te betrekken kan draagvlak worden opgebouwd in de streek

In de discussie is een oplossingrichting ontwikkeld met de volgende componenten:

1. *Ontwikkelen van blauwe + groene dienst voor beekdal*

Het waterschap wordt bij de samenwerking betrokken om na te gaan in hoeverre retentiebekkens bijdragen aan doelstellingen van het waterschap en of zij hieraan financieel kunnen bijdragen: de grondeigenaar krijgt een vergoeding voor een blauwe dienst. Nagegaan wordt hoe deze blauwe dienst kan worden gekoppeld aan een groene dienst via SN of SAN

2. *Meer landbouwkundig beheer van akkers van SBB.*

SBB gaat na in hoeverre en waar meer landbouwkundig gericht beheer van akkers die zij in eigendom hebben of krijgen mogelijk is. Zij ervaren nu dat reguliere pacht aan boeren weinig natuurwaarde oplevert, terwijl de ambitie van ontwikkeling van onkruidvegetaties (door verpachten of eigen beheer) onbetaalbaar is (binnen het budget dat het rijk beschikbaar stelt). Bovendien lijken binnenkort plotseling vrij veel percelen vrij van pacht te komen, zodat een oplossing urgent wordt. SBB wil gaan overwegen waar behoud van de akker als cultuurhistorische element, met minimale belasting van het omringend milieu (met meststoffen en bestrijdingsmiddelen) mogelijk is. In een dergelijk beheer volstaat een geringere oppervlakte grond om verlies aan mestafzet en voerproductie te compenseren, die bovendien minder arbeid en productiekosten van de boer vergt.

3. *Gebiedsgerichte verkenning van grondbehoefte voor compensatie, en financiering en organisatie hiervan*

Op basis van wensen van de individuele agrariërs in het Nutterse veld wordt een raming van de behoefte aan compensatiegrond gemaakt, zo nodig volgens meerdere scenario's. Tevens wordt nagegaan hoeveel grond beschikbaar is of op korte termijn beschikbaar kan komen (van o.a. SBB, DLG). Met "aanbieders" van de grond en belanghebbenden (zoals waterschap, SBB) moet een

organisatievorm en financiering worden ontwikkeld. Hierbij moet in beeld worden gebracht welke beleidsopgaven dit met zich meebrengt voor de provinciale of rijksoverheid.

Actiepunten

Daar de huidige vorm van het project Koeien & Kansen en de samenwerking met SBB daarbij eind 2003 eindigt, is verdere begeleiding door CLM alleen mogelijk indien dit op projectbasis gefinancierd wordt.

De volgende actiepunten zijn afgesproken:

1. SBB neemt initiatief om met waterschap de ontwikkeling van blauwe diensten af te tasten voor het concrete perceel van Kuks en zal hierbij ook Kuks betrekken
2. SBB gaat een nieuwe visie op beheer van akkers in sprengendal ontwikkelen
3. CLM gaat bovenstaande oplossingsrichtingen in een projectvoorstel verwerken, in overleg met provincie Overijssel financiering via Reconstructie verkennen.

Streven is om voor het perceel Kuks binnen een half jaar een gedetailleerd uitvoeringsplan op te stellen, en financiering van het voorstel voor bredere verkenning te werven.

2.4 Case 3: Ravenswaard / Mts. Menkveld-Wijnberg, Gorssel, IJsselvallei

2.4.1 *Situatieschets*

Het melkveebedrijf van Menkveld/Wijnbergen is gelegen in een essenlandschap. Houtwallen zijn er weinig aanwezig, wel enkel steilranden die de randen van de essen markeren. Op korte afstand ligt het IJsseldal met de Ravenswaarden, brede uiterwaarden met voedselrijke, natte, enigszins kalkhoudende graslanden in een bocht van de IJssel.

De eigendommen van Staatsbosbeheer in de Ravenswaarden beslaan zo'n 200 hectare. SBB beheert dit terrein voor een groot deel door de grond in pacht aan boeren uit te geven, waaronder mts. Menkveld/Wijnbergen. Sommige gronden zijn al 18 jaar onbemest.

2.4.2 *Beheersdoelen SBB*

De huidige doelen voor de Ravenswaard zijn primair op botanisch beheer gericht. Hiervoor zijn vooral de hoger gelegen percelen van belang, waar de inundatie door de IJssel minder dan 20 dagen/jaar is. Dit betreft grofweg het oostelijke deel, waar oude zandruggen zijn. Hier is het natuurdoel Glanshaverhooiland. Het beheer is hier 1-2 keer maaien al dan niet met nabeweidning om het gras kort de winter in te laten gaan. Als er geen weidevogels zitten kan al in mei worden gemaaid. In de lager gelegen delen is het doel kamgrasweide, hetgeen wordt nagestreefd door niet te bemesten en twee keer per jaar maaien. Het tijdstip van maaien kan flexibel worden ingevuld, afhankelijk van inundatie en aanwezigheid van weidevogels. Eventueel wordt ook nabeweid. Het is wenselijk om in het hele gebied maaitrappen aan te leggen, zodat niet alle percelen in een hele korte periode worden gemaaid.

Daarnaast worden in het gebied algemene landschappelijke en cultuurhistorische waarden (knotbomen, meidoornhagen e.d.) in stand gehouden en zal een nog nader te specificeren deel uit ruige vegetatie bestaan.

De uiterwaarden hebben geen hoge, maar wel rijk gevarieerde weidevogelstand. In het 220 ha grote gebied zijn er geschat 20 paren grutto's, kievit, tureluur (min. 4), wulp (ca 5), scholekster, graspieper en in de natte, moerassige delen broeden slob- en krakeend en zomertaling. De kwartelkoning broedt incidenteel in de wat hogere, maar open vegetatie. In de ruigte broeden verder kneu, rietgors, gele kwikstaart.

2.4.3 *Uitwerking van de samenwerking*

Zowel agrariërs als Staatsbosbeheer willen aan de ene kant een flexibel beheer, aan de andere kant continuïteit. SBB heeft met acht agrariërs een zogenaamde uiterwaardecommissie gevormd, die gezamenlijk de afspraken gemaakt over het beheer van uiterwaardegronden van SBB. Een van deze agrariërs en tevens voorzitter van deze commissie is de Koeien & Kansen-deelnemer Menkveld.

Er is in onderling overleg besloten dat SBB eenmalige pachtcontracten afsluiten voor een periode van 3 jaar voor de periode 2002-2004. Deze zijn te verlengen tot max. 12 jaar. Ze doen dit met de huidige gebruikers. Voordeel van eenmalige contracten is dat zij voor het bedrijf het hele jaar meetellen als volwaardig te gebruiken gronden voor dierplaatsen, Minas etc. Voor SBB en de boeren is het minder administratie.

SBB maakt een schema welke percelen wanneer gemaaid mogen worden. Zij brengen hierdoor maaitrappen aan van 1 en 15 juni en 1 juli. In het contract wordt opgenomen dat er na toestemming van SBB vroeger gemaaid kan worden, wanneer er geen weidevogels in het perceel zitten. Dit wordt door de weidevogelvrijwilliger Arfman vastgesteld. Hierover kan binnen enkele dagen uitsluitel worden gegeven. Ook kan het noodzakelijk zijn later te maaien dan in het contract staat. Wanneer de uiterwaarde lang onder water heeft gestaan en de weidevogels daardoor laat zijn of wanneer er een zeer zeldzaam broedgeval, zoals de kwartelkoning, is vastgesteld, kan SBB de maaidatum verlaten.

2.4.4 Evaluatie

De samenwerking tussen SBB en de boeren bevalt goed. Jaarlijks wordt er een keer overlegd over de gang van zaken.

Door een langduriger contract weet iedereen waar hij aan toe is en is de administratie een stuk minder. Bij verlenging van de pachtcontracten moet er bijtijds worden begonnen, zodat er niet een gat valt tussen de twee contracten.

Door het gespreide maaien is er meer variatie in maaitrappen en is er voor de boeren die in loonwerk maaien minder een arbeidspiek rond 15 juni. Het maaien op 1 juli valt de boeren wel tegen: de kwaliteit van het gras is beduidend minder. Afgesproken is dat deze pijn roulerend over de boeren wordt verdeeld, zodat ieder jaar andere boeren het 1 juli land hebben.

Het zou ook goed zijn om in de samenwerking de mogelijkheden om beheersgras te gebruiken, goed met de boeren onderling te bespreken (mengkuilen, mengen verschillende kuilen, om zodoende evenwichtigere voedingstoestand van kuil te krijgen).

De eenmalige pacht bevalt beide partijen tot nu toe goed. Zo goed, dat ze zich liever nog geen zorgen maken over de maximale periode van 12 jaar die geldt voor deze pachtvorm (zie ook H3, punt 8).

3 Leerpunten over natuurbeheer en samenwerking

In de drie cases van het project “Natuurlijke Partners” hebben we ervaren hoe agrariërs en terreinbeheerders kunnen samenwerken. We trekken enkele conclusies over de samenwerking, maar ook over enkele knelpunten in het natuurbeleid van provinciale en nationale overheid. Deze ervaren de partijen vaak afzonderlijk, maar beperken soms ook –onbedoeld- de samenwerkingsmogelijkheden. Vervolgens geven we een aantal aanbevelingen voor nadere samenwerking tussen landbouw en terreinbeheerders.

Conclusies over samenwerking

1. Agrariërs hebben goede kansen om hun bedrijf te verbreden door samenwerking met terreinbeheerders aan te gaan

Samenwerking kan leiden tot gebruik van meer grond. Daarmee kan een extensieve component aan het bedrijf worden toegevoegd of uitgebreid. Hiermee is er (meer) ruimte voor natuurbeheer binnen het bedrijf, maar tegelijk kan de uitbreiding het toekomstperspectief van het bedrijf verbeteren. Daarnaast leidt samenwerking tot nieuwe gezichtspunten (hoe kijken andere partijen aan tegen natuur en landbouw), meer kennis over natuurbeheer, en gevoel hoe burgers zijn te interesseren voor landbouw en natuur, als opstap voor nieuwe verbredingsactiviteiten. Case 1,3.

2. Terreinbeheerders zoals Staatsbosbeheer hebben goede kansen efficiënt natuur te produceren door samenwerking met agrariërs bij het beheer van hun groeiende arealen akkers en graslanden en bij buffering van natuurterreinen.

De laatste jaren (uitgezonderd de politieke dip in 2002/3) zijn door beëindiging van agrarische bedrijven de grondaankopen voor terreinbeheerders flink toegenomen, en dit zijn veel akkers en graslanden. Ook komen steeds meer eigendomsgronden vrij van pacht. Waar nog enige bemesting wenselijk is, en waar de waterhuishouding (in de zomer) berijding of begrazing mogelijk maakt, is beheer door agrariërs denkbaar. Dit is het geval in een flink deel van de eigendommen van terreinbeheerders in het veenweidegebied, zoals weidevogel terreinen, maar ook op de vele kleine eigendommen die verspreid in agrarisch gebied liggen. Daarnaast is extra buffering (tegen emissies van nutriënten en voor het vasthouden van water) met extensieve landbouw rond natuurterreinen, op particuliere grond, wenselijk. Door samenwerking aan te gaan met agrariërs kan ook dit bespreekbaar worden.

Ook kunnen agrariërs in een aantal gevallen het beheer kosteneffectiever uitvoeren, omdat zij beter zijn toegerust met machinerie en vee, en hun agrarische kennis en ondernemerszin kunnen inzetten voor natuur als nieuw productiedoel. In ander gevallen kunnen agrariërs juist profiteren van aangepaste machines die SBB gebruikt. Uiteraard is kennis van natuurbeheer en goede afspraken daarover wel zeer belangrijk. In case 3 beheren agrariërs uiterwaardengrasland voor SBB, in case 2 kunnen agrariërs waarschijnlijk een belangrijke rol gaan spelen in akkerbeheer dat voor SBB duur is. Case 2,3.

Enkele knelpunten in natuurbeleid

3. Het aanbod van natuurbeheerpakketten van de landelijke en provinciale overheid sluit slecht aan op de wensen en mogelijkheden van de agrariërs, en soms ook van Staatsbosbeheer.

Het beleid van LNV (aankoop voor Ecologische Hoofdstructuur en Programma Beheer) is vooral afgestemd op de landelijke behoefte aan natuur. De provincies dragen zorg voor nadere uitwerking in Natuurgebiedplannen en Beheers- en Landschapsgebiedsplannen. Daarin staan de begrenzingen van gebieden voor natuurontwikkeling en agrarisch natuurbeheer en is aangegeven waar welke beheersdoelen en –pakketten gewenst zijn. Met Staatsbosbeheer heeft LNV een apart contract over natuurdoelen en vergoedingen hiervoor. Bij de vaststelling van het beleid is veel overlegd met natuur- en landbouworganisaties, en zijn niet zelden compromissen gesloten die nu slecht blijken aan te sluiten op de wensen en mogelijkheden van de agrariërs en soms ook van Staatsbosbeheer. Zonder afbreuk te willen doen aan andere motieven en moeilijke afwegingen die zijn gemaakt, heeft dit geleid tot een aantal knelpunten voor natuurbeheerders en agrariërs die realisatie van natuurdoelen sterk bemoeilijkt.

Twee van de drie case leveren een scala van voorbeelden op van deze knelpunten:

Begrenzings- natuurontwikkelings- en beheersgebied:

- In het bos- en heideterrein Sint-Anthonisbos liggen twee landbouwgebieden: de ene geheel omsloten door bos, de andere aan drie zijden. Juist de eerstgenoemde is begrensd als beheersgebied, de laatste echter als natuurgebied. De eerste heeft echter hogere natuurpotentie vanwege zijn ligging middenin het natuurterrein, in het brongebied van de Tovensche Beek, waarvan de bovenloop eigenlijk geheel is verdwenen. SBB zou hier graag heide willen ontwikkelen, maar het Beheers- en Landschapsgebiedsplannen staat kruidenrijk grasland met agrarisch beheer voor. De andere enclave met natuurbestemming heeft dezelfde natuurdoelen, maar is veel beter bereikbaar voor agrariërs en ligt dicht bij agrarische bebouwing. (case 1).
- De begrenzing in Noordoost Twente is een bonte lappendeken van afwisselend natuurontwikkelings- en beheersgebied, en vooral ook van verschillende typen beheersgebied. Per perceel van Kuks zijn andere pakketten mogelijk, met soms begrenzingen dwars door het perceel. Ook ligt een grens tussen verschillende typen beheer dwars door de huiskavel van Kuks. Dit is voor hem echter het laatste perceel dat in aanmerking komt voor een beheersovereenkomst (case 2).

Natuurdoelen en type pakketten dat is toegewezen aan percelen:

- Op een deel van de huiskavel bij Kuks is een beheerspakket voor akkers mogelijk, echter akkerbeheer op die plek past totaal niet in zijn bedrijfsvoering, omdat het perceel de eerste uitloop voor koeien voor het bedrijf vormt (case 2).
- De pakketten faunaranden leek Kuks voor enkele percelen die hiervoor waren aangewezen wel aantrekkelijk, maar dit pakket bleek al enkele jaren niet meer in de openstelling van Programma Beheer door LNV te zijn opgenomen (case 2).¹
- In Springendal zijn verscheidene akkers aangewezen voor het beheersdoel kruidenrijke graanakkers. Veel van deze akkers had SBB wel in eigendom, maar nog niet in beheer (verpacht in reguliere pacht). Nu die pachtovereenkomsten geleidelijk aan eindigen, blijkt het voor SBB duur het beheer uit te voeren, en ook voor boeren blijkt het totaal onaantrekkelijk dit uit te voeren tegen de door SBB gevraagde pacht prijs. Staatsbosbeheer heeft in haar contract met het Rijk de verplichting om bij verpachting van landbouwgronden een minimale pacht te vragen. Verder is bij de voorgeschreven maximale bemesting van 2.5 ton/ha ruige mest geen landbouwkundige productie mogelijk, zeker niet op langere termijn. Daarbij is het ook nog twijfelachtig of zo'n bemesting nodig is om de beoogde onkruidflora te ontwikkelen. De vraag vanuit natuurdoelen (overheid en SBB-beleid) en het aanbod van beheersvormen (SBB-beheer of agrariërs) liggen nog ver uiteen (case 2).

Voorwaarden voor deelname en beheer

- In verschillende pakketten is een maximale veebezetting toegestaan van 2 GVE/ha. Met zo'n gemiddelde over het jaar kan een boer wel werken, maar er mag op enig moment (als DLG toevallig komt controleren) geen hogere dichtheid voorkomen. Dit maakt het bijna onmogelijk om bijv. 1 of 2 keer in het jaar voor korte tijd een groepje koeien zo'n perceel te laten afgrazen. Dit wordt steeds onpraktischer naarmate het kleinere percelen betreft en deze verder van huis gelegen zijn (case 2).
- Om over te gaan op particulier beheer is een bestemmingsverandering van de grond naar bestemming natuur vereist. Dit vereist een uitgebreide procedure via de gemeente, en als die is afgerond kun je nooit meer terug. Echter de betaling van de beheersvergoeding is nog onzeker, want die is afhankelijk of je aan alle voorwaarden voldoet en of je de beoogde doelsoorten haalt. Uitbetaling van de waardevermindering van de grond is ook tot voor kort nog onzeker geweest omdat de goedkeuring van de EU van dit onderdeel nog niet was verkregen (case 2).
- Als een agrariër op gronden begrensd als natuurontwikkelingsgebied minder ver wil gaan met natuurbeheer, kan hij overgangsbeheer (agrarisch natuurbeheer) gaan doen. Echter dit is in de meeste gevallen mogelijk tot uiterlijk 2009. Zo'n korte periode van natuurbeheer levert de agrariër weinig perspectief: met het natuurgericht beheer verslechtert hij de landbouwkundige waarde van het grasland in 6 jaar, en als hij dan geen beheersovereenkomst meer kan aangaan moet hij extra maatregelen nemen om de productie weer te verbeteren. Ook vanuit ecologisch perspectief is een ontwikkeling over langere periode dan 6 jaar nodig (case 2).

- In Noordoost Twente is overgangsbeheer op grasland uitsluitend mogelijk als bij aanvang van het beheer minimaal 15 plantensoorten per 25 m² aanwezig zijn, echter deze ontbreken bij Kuks in case 2. Dus overgangsbeheer kan hij niet toepassen. (zie voetnoot ¹)
- Voor bospercelen van Kuks zijn geen beheerspakketten af te sluiten omdat zij geen aaneengesloten terreinen van minimaal 5 ha. Vormen; echter dit type bosjes komen juist veel in de streek voor (zie voetnoot 1) (case 2).

4. Het afsluiten van beheersovereenkomsten SAN of SN is vaak onaantrekkelijk voor agrariërs die hun bedrijf verder willen ontwikkelen.

Voor agrariërs die hun bedrijf verder willen ontwikkelen om ook op langere termijn voldoende inkomen te behalen (via specialisatie dan wel verbreding), is het vaak onaantrekkelijk om een deel van het bedrijf minder intensief te gebruiken via SAN of SN:

- De directe opbrengstderving en beheerskosten worden weliswaar vergoed, maar dragen niet bij aan inkomensontwikkeling. Door toenemende productiekosten en afnemende prijzen voor producten (door markt dan wel door EU-subsidiebeleid) daalt het inkomen van een bedrijf dat zijn bedrijfsvoering niet wijzigt. Het bedrijf moet kostenefficiënter gaan produceren op de huidige oppervlakte of uitbreiden met gronden waar kostenefficiënt kan worden gewerkt. Gezien de hoge grondlasten is op deze nieuwe gronden eveneens een hoge productie nodig om te renderen.
- Extensiever gebruik via SAN of SN leidt tot verminderde mestafzetmogelijkheden (het is waarschijnlijk dat dit ook in de nieuwe mestwetgeving het geval zal zijn).
- Extensiever gebruik via SAN of SN leidt tot vermindering van de voerproductie, veelal zowel kwantitatief als kwalitatief. Aangezien een ontwikkelingsgericht bedrijf vrijwel altijd behoefte heeft te groeien in plaats van te krimpen in productie, is aanvoer van extra voer nodig. De beheersvergoeding geeft hiervoor in principe de mogelijkheid, maar het verkrijgen van voer en samenstellen van een goede voederrantsoen vraagt veel tijd en organisatie.
- Veel agrariërs vrezen planologische schaduwwerking: als zij waardevolle natuur ontwikkelen op het bedrijf, bestaat de kans dat de overheid deze natuur vervolgens planologisch wil beschermen en daarmee uitbreiding van het bedrijf bemoeilijkt. Toepassing van de nieuwe habitatrictlijn zou opnieuw tot zo'n planologische schaduw kunnen leiden.

Deze overwegingen maken agrariërs terughoudend in het afsluiten van beheersovereenkomsten. In cases 1 en 2 spelen deze overwegingen een rol en proberen agrariërs meer bedrijfszekerheid voor langere termijn te ontwikkelen door in samenwerking met SBB en gemeenten te komen tot grondcompensatie (zie onderstaande punten 5 en 6).

Aanbevelingen voor verdere samenwerking

5. Door extra grond beschikbaar te stellen aan agrariërs kunnen impasses in realisatie van natuurdoelen worden doorbroken.

Dit kan bijvoorbeeld door op de te verpachten grond voorwaarden voor natuurbeheer te stellen, of door pacht te koppelen aan voorwaarden op andere gronden van de agrariër.

Natuurbeheer wordt voor agrariërs veel aantrekkelijker indien beheersvergoedingen samen kunnen gaan met andere vormen van compensatie. Daarbij gaat het niet direct om financiële compensatie, dan wel om compensatie die kan bijdragen aan instandhouding van de productieomvang van het bedrijf. Voorbeelden hiervan zijn:

- beschikbaar stellen van grond tegen een reguliere pachtprijs, onder voorwaarden van overeenkomen van een beheersovereenkomst SAN (toegepast in case 1),
- beschikbaar stellen van grond met voorwaarden voor natuurgericht beheer (bijv. Natuurpacht) tegen een verlaagde pachtprijs; natuurbeheer is hierin als groene dienst verrekend (case 2),
- uitbetaling van beheersvergoeding over vele jaren als eenmalig bedrag, waarmee de agrariër zelf compenserende grond kan verwerven (hiervoor heeft Nationaal Groenfonds een financieringsconstructie).

Naast deze vormen van compensatie via grond kan ook worden gedacht aan combinatie met groene diensten die agrariërs leveren: agrariërs gaan werken als groene aannemers (voorbeelden bij diverse agrarische natuur verenigingen).

¹ Eind 2003 werken LNV en de provincie Overijssel aan aanpassingen waardoor deze bezwaren mogelijk niet meer optreden. Echter tot midden 2003 belemmerden ook deze punten realisatie van natuurbeheer.

Deze vormen van compensatie worden uiteraard gemakkelijker naarmate er in het gebied meer pachtvrije grond beschikbaar is. De vorming van een informele of formele grondbank kan de mogelijkheden hiervoor aanzienlijk verruimen (zie ook punt 6).

6. In het beschikbaar stellen van extra grond kunnen naast terreinbeheerders ook andere partijen zoals gemeenten of waterschappen een belangrijke rol spelen.

De in punt 5 beoogde extra grond kan mogelijk worden geleverd of gefinancierd door verschillende belanghebbenden. Eerste belanghebbende kan de rijks- of provinciale overheid zijn. Echter de kentering in het aankoopbeleid van het rijk voor de EHS in 2002 leidde tot verkenningen van mogelijkheden die andere belanghebbenden hebben om grond beschikbaar te stellen. Hoewel het rijk zijn aankoopbeleid nu weer herstelt, blijven deze mogelijkheden actueel om een groter aandeel particulier dan wel agrarisch natuurbeheer te realiseren.

De volgende belanghebbende partijen kunnen mogelijk bijdragen aan grondcompensatie:

- Terreinbeherende instanties: hebben veel grond beschikbaar, waarop zij mogelijk derden kunnen inzetten bij het beheer. Daarbij hebben zij belang bij uitbreiding van het areaal natuurbeheer en terugdringen van de milieubelasting vanaf gronden rond hun natuurterreinen (dit wordt verkend in case 2).
- Gemeenten: sommige gemeenten hebben behoorlijke oppervlaktes landbouwgrond in eigendom die zij verpachten via bijv. hun grond- of ontwikkelingsbedrijf. Een deel van deze grond is "planologische reserve" waarover de gemeente zo snel mogelijk weer beschikking wil hebben: hierover loopt meestal kortlopende pacht zonder nadere voorwaarden. Sommige gemeenten hebben echter aanzienlijk meer grond en zij kunnen overwegen dit in te zetten voor "publieke belangen" zoals natuur en landschap. Door grond uit te geven aan bedrijven die op zo'n punt bijzondere bijdragen leveren (op de nieuw in gebruik gekregen, en wellicht ook op de grond die het bedrijf al had), reikt de invloed op natuur en landschap veel verder dan alleen de gemeentelijke eigendommen. Als de gemeentelijke politiek kiest voor uitgave onder voorwaarden en hierbij duidelijke spelregels hanteert, wordt ongeoorloofd voorkeursbeleid voorkomen (case 1). Tevens zijn er voorbeelden van uitgave onder voorkeur aan biologische bedrijven (gemeenten Haaren, Boxmeer, Lelystad).
- Waterschappen en waterbedrijven: hoewel deze meestal weinig grond in eigendom hebben, hebben ze wel grote belangen bij natuurgericht beheer dat kan bijdragen aan vermindering van waterverontreiniging en aan vasthouden van water (hoger waterpeil, vergroten wateroppervlak of watergangen). Ook kunnen zij stroken langs (grotere) watergangen in beheer aan agrariërs uitgeven. De bijdrage van waterschap wordt nader verkend in case 2.
- Niet-agrarische grondeigenaren in het buitengebied. Veel agrarische bedrijven stoppen, en dan resteert er bewoning door niet meer actieve agrariërs, of de panden worden met (een deel van) de grond verkocht aan nieuwe burgerbewoners of niet-agrarische bedrijven. Zij willen vaak blijven genieten van een mooi (agrarisch) landschap en missen niet zelden de mogelijkheid hun eigen grond goed te beheren. Zij zijn wellicht te motiveren hun grond te laten beheren in ruil voor instandhouding of ontwikkeling van het landschap in de wijdere omgeving.
- Grondbeleggers. Grote grondbeleggers zoals Fagoed of Fortis beheren nu vooral gronden als aantrekkelijke lange-termijn-belegging. Mogelijk zijn zij te motiveren voor deelname uit oogpunt om hun imago te versterken en om nieuwe samenwerking aan te gaan met andere belanghebbende partijen.

Bij verdere uitwerking op gebiedsniveau is instelling van een grondbank denkbaar, aangestuurd door meerdere van de bovengenoemde partijen. Deze grondbank kan zelf grond in eigendom hebben en deze in pacht of beheer uitgeven.

7. Samenwerking wint aan kracht indien agrariërs als groep gaan samenwerken met terreinbeheerders.

Vooraf SBB spreekt de wens uit liever met groepen van agrariërs samen te werken dan met individuele agrariërs. Dit heeft een reeks van voordelen:

- samenwerking heeft betrekking op grotere oppervlakte,
- er zijn betere mogelijkheden aansluitende ecologische netwerken of zoneringen te realiseren, en (gebiedsgerichte) waterbeheersmaatregelen te nemen,
- de terreinbeheerder kan een collectief contract afsluiten in plaats van vele individuele, met een coördinerend contactpersoon,
- het gebied kan gemakkelijker voor recreatie worden ontsloten,
- er zijn meer mogelijkheden gebiedsgerichte subsidies te benutten.

Ook voor de agrariër zijn er voordelen te behalen:

- samen hebben ze een aantrekkelijker aanbod aan de terreinbeheerder,
- het beheer kan flexibeler gemaakt worden: de verdeling van te beheren gronden kan eventueel jaarlijks worden verdeeld rekening houdend met individuele wensen,
- nadelen van pleksgewijs "duur beheer" (bijv. later maaien i.v.m bijzondere vogelsoort) kunnen worden gedeeld door de groep.

In case 3 werken agrariërs al als groep, in de beide andere cases nog niet. Hier was nog veel pionierswerk te verrichten, maar is wel de hoop dat de eerste agrariër als aanjager in het gebied kan functioneren. In andere delen van Nederland vervullen Agrarische Natuur Verenigingen ook regelmatig zo'n rol. Nieuw ontstaande samenwerkingsverbanden kunnen overwegen aan te sluiten bij een bestaande vereniging en zo hun ervaring en mogelijk ook professionele ondersteuning te benutten.

8. Voor samenwerking zijn voor zowel terreinbeheerders als agrariërs langlopende maar tegelijk flexibele afspraken wenselijk.

Zowel agrariërs als terreinbeheerders hebben behoefte aan langlopende afspraken, maar daarnaast ook aan enige flexibiliteit. Voor beiden wijzigen de inzichten, bijv. welke beheersdoelen haalbaar zijn, hoe die behaald kunnen worden, hoe en hoeveel natuurgas in het voederrantsoen past. Het is daardoor moeilijk een blauwdruk te geven hoe samenwerking vast te leggen. We beperken ons tot de volgende aandachtspunten:

- opbouwen van onderling begrip en vertrouwen,
- jaarlijks overleg over successen en knelpunten in de samenwerking,
- afspraken op papier zetten, bijv. in een duurzame pachtovereenkomst.

Uiteraard zijn afspraken op papier belangrijk, om daarmee te bevestigen dat alle partijen elkaar goed hebben begrepen. Ook maakt dit overdracht bij functionele wisselingen, die bij terreinbeheerders geregeld blijken op te treden, gemakkelijker.

Zowel terreinbeheerders als agrariërs zijn redelijk tevreden met overeenkomsten voor eenmalige pacht: dit zijn pachten voor een periode van bijv. 1 tot 6 jaar, vaak ook met stilzwijgende verlenging, echter tot een maximale duur van 12 jaar. Door een periode van 6 jaar te kiezen kan het contract goed aansluiten op een 6-jarige beheersovereenkomst via Programma Beheer. Echter na 12 jaar moet een andere pachtvorm worden gekozen. Aangezien deze pachtvorm pas sinds 1995 bestaat, maakt nog niemand zich zorgen hierover, en wordt door velen gesuggereerd dat er dan wel een nieuwe oplossing zal worden gemaakt.

9. Voor het opzetten en uitwerken van samenwerking is een trekker/aanjager wenselijk die:

- **kennis en begrip voor beide partijen heeft,**
- **andere actoren bij het proces betreft,**
- **voortgang van het proces bewaakt,**
- **afspraken op papier zet.**

In cases 1 en 2 wordt de rol van een procesbegeleider als essentieel beschouwd voor:

- maken van verslagen/afsprakelijstjes
- uitwerken van gezamenlijke aanpak op papier
- betrekken van nieuwe partijen
- opnieuw bijeenroepen van de partijen

In de praktijk bleken er veel redenen waardoor overleggen niet konden doorgaan, en dan is een procesbegeleider die de draad weer oppakt en een nieuwe afspraak organiseert belangrijk. Voor een groot deel heeft CLM deze rol vervuld, en vooral in case 2 samen met SBB.

Bijlagen

Bijlage 1 Case 1: Inrichtingsschets en communicatie

Case 1: Sint-Anthonisbos / Mts. De Kleijne, Landhorst, Peel

Inrichtingsschets optie 1, sept 2003 (later is optie 2 uitgevoerd).

Persbericht/artikelen over open dag:

Met nieuwe stal en natuurbeheer klaar voor de toekomst

In het kader van het project Koeien & Kansen timmert Mts. De Kleijne aan de weg. Letterlijk is een nieuwe stal met skybox uit de grond gestampt. Maar ook zoekt het bedrijf samenwerking met Staatsbosbeheer en gemeenten om bij te dragen aan natuurbeheer. Dit zijn belangrijke stappen voor een rendabele en milieuvriendelijke toekomst.

In het bos- en heideterrein "Sint-Anthonisbos" in de Peel, vlak bij het bedrijf van Koeien & Kansen deelnemer De Kleijne, liggen twee landbouwenclaves. Ze worden nu nog intensief gebruikt voor maïsteelt. Het doel is om hier milieuvriendelijke graslanden en graanteelt te starten met aanleg van extra natuurelementen, een wandelpad en uitkijkpunt.

Voor de ene enclave met bestemming natuur vielen de mogelijkheden voorlopig weg. Voor de andere is een plan uitgewerkt met een uitgebreide kavelruil tussen de betrokken gemeenten Sint-Anthonis en Boxmeer en twee agrariërs. Bij het inrichtingsplan wordt nu het Brabants Landschap betrokken. Staatsbosbeheer past ook zijn beheer van bosranden aan en betreft een aangrenzende schapenwei in beheer van De Kleijne.

Deze zomer wordt het formele akkoord van de gemeenten verwacht en dan kan De Kleijne in het najaar al een groot deel van de enclave in pacht of eigendom krijgen. Een mooie stap in de toekomst voor dit bedrijf, samen met de nieuwe stal die sinds kort in gebruik is genomen.

De plannen komen uitgebreid aan bod op de open dag op zijn bedrijf, op 12 en 14 september!
Tevens kan men hier kennis nemen van de resultaten die Jos De Kleijne in het kader van Koeien & Kansen heeft behaald op milieutechnisch en economisch gebied.

Open dagen:

Vrijdag 12 september 14.00 – 17.00 uur

Zondag 14 september 10.00 – 17.00 uur

Koeien bekijken vanuit een skybox

Landhorst – Wat voor de meeste voetbalclubs in de regio hooguit een droom is, is op het melkveebedrijf van Jos en Margret De Kleijne in Landhorst een feit: een skybox.

Tijdens twee open dagen, die afgelopen weekend een kleine 700 bezoekers naar de vernieuwde stal lokte, presenteerde de maatschap De Kleijne trots de nieuwe aanwinst. Vanaf het bordes boven de koeien heeft de bezoeker een prachtig overzicht over de koeien, die in hun eigen tempo in de stal lopen, rusten en consumeren. Voor veel bezoekers was het een bijzondere ervaring om het gedrag van koeien eens van boven te bekijken.

De veehouder heeft de skybox laten bouwen in het kader van "het agrarische project 'Koeien & Kansen' waarvan maatschap De Kleijne één van de 17 deelnemers is. Deze groep van melkveehouders verkent samen met onderzoekers de toekomst van een duurzame melkveehouderij. De skybox wordt gebruikt als ontvangstruimte voor projectdeelnemers en andere belangstellenden die het bedrijf bezoeken.

Natuurexcursies

Er liggen plannen om de ruimte in de toekomst ook te benutten tijdens natuurexcursies.

Voor de teelt van milieuvriendelijke gewassen heeft De Kleijne zijn oog laten vallen op enkele landbouwenclaves in het bos- en heideterrein 'Sint Anthonisbos'. Ze worden nu nog intensief gebruikt voor maïsteelt. Het doel is om hier milieuvriendelijke graslanden en graanteelt te starten met aanleg van extra natuurelementen, een wandelpad en een uitkijkpunt. Door een uitgebreide kavelruil, waarbij verschillende partijen zijn betrokken, kan één van de twee enclaves voor de nieuwe functie worden benut. Bij het inrichtingsplan wordt Brabants Landschap betrokken. Staatsbosbeheer past in deze omgeving zijn beheer van bosranden aan en betreft een aangrenzende schapenwei in beheer van De Kleijne.

De Maas Driehoek (door Henny Lenkens - week 38)

Bijlage 2 Case 2: Inrichtingsscenario's voor het beekdal

Case 2: Springendal / Mts. Kuks, Nutter, Twente

Door Fons Eysink Staatsbosbeheer, i.s.m Henk Kloen, CLM, december 2002
Kaart- en veldinventarisaties: G. Euverman (SBB)

In het Nutterse veld ligt een beekdal dat deel uit maakt van het stroomgebied van de Springendalse beek. Het betreft een zijdal, dat grotendeels landbouwkundig in gebruik is en waarvan het oppervlaktewater in de middenloop van de hoofdbeek uitmondt. In dat zijdal ligt een perceel grond dat in eigendom en beheer is bij het landbouwbedrijf Kuks.

De belangrijkste conclusies ten aanzien van de inventarisatie van de beekloop zijn:

- De huidige zijbeek is grotendeels onnatuurlijk ingericht (gedempt, vergraven en verduikerd)
- De (historische) zijbeek is aanzienlijk uitgebreider.
- De zijbeek strekt zich uit over meerdere percelen en eigenaren.
- Eigendom Kuks is beperkt tot de middenloop van deze zijbeek.
- De Tertiaire klei ligt deels dicht onder maaiveld, waardoor van nature slechts geringe waterberging in de bodem mogelijk is.

In het natuurgebied Springendal zijn in de middenloop van de hoofdstroom de volgende knelpunten aanwezig:

- Door de onnatuurlijk diepe ligging van de beek (als gevolg van onnatuurlijk ligging van de beek in het dal én de onnatuurlijk sterke erosie) is het niveauverschil tussen de grote bronvijver en de beekbodem meer dan 2 meter en is een doorbraak denkbaar.
- Door de snelle afvoer van regenwater door sloten, drains en gesloten buizen is proces van onnatuurlijk sterke erosie van de beek nog steeds actueel.
- Door de onnatuurlijk diepe ligging van de beekbodem zijn de aangrenzende natte natuurwaarden grotendeels door verdroging verdwenen.
- Het beekwater is te voedselrijk door aanvoer van nitraatrijk water.

Voor duurzame natuurontwikkeling is systeembenadering op beekdalniveau een belangrijke randvoorwaarde. Herstel van de natuurlijkheid van het watersysteem, de bodem en de voedselrijkdom zijn daarbij belangrijke dragers.

Voor het beekdal met de zijbeek (Nutterse veld) van de Springendalse beek kan daar op de volgende wijzen aan bijgedragen worden. Onderstaande scenario's zijn opgesteld om knelpunten en mogelijke oplossingen in discussie te brengen.

Scenario's

Scenario 0 (nieuw)

Voortzetting huidig landbouwkundig gebruik.

Buisdrains, pvc-buizen en verdiepte sloten zorgen voor onnatuurlijke snelle afvoer van grond- én oppervlaktewater. Bij heftige buien (met 30-40 mm, zoals de laatste jaren regelmatig het geval. Er lijkt een geleidelijke toename van de buienintensiteit) op te treden waarbij de erosie in de Springendalse beek zal blijven toenemen. In de Nutterse beek zijn technische maatregelen genomen om de erosie te beperken: De Nutterse beek is op enkele plaatsen met pvc buizen verduikend en kleine zandvangen zijn gerealiseerd. Door bemesting blijft milieubelasting naar de omgeving (benedenstrooms) vrij groot, de natuurwaarden blijven zeer gering.

Scenario 1

Gericht op herstel natuurlijk beekdal Nutterse veld.

- Opheffen alle onnatuurlijke ontwateringsmiddelen in zijdal. Alle drains en buizen verwijderen en sloten dempen.
- Herstel reliëf door gedeeltelijk afgraven.
- Stoppen bemesting om voedselrijkdom te verminderen.
- Volgorde van aanpak: bovenloop – middenloop (eigendom Kuks) – benedenloop.
- Natuurbeheer in de geest van de Strengen (bovenloop Springendalse beek) maaien en afvoeren gewas. Na voldoende afvoer voedingsstoffen naweiden of seizoensbeweidings.

Scenario 2:

Gericht op herstel watersysteem (grondwaterstromingen en – standen en natuurlijke afstroming oppervlaktewater) beekdal Nutterse veld.

- Opheffen alle onnatuurlijke ontwateringsmiddelen in zijdal. Drains en buizen verwijderen en sloten dempen.
- Stoppen bemesting om voedselrijkdom te verminderen.
- Agrarisch natuurbeheer maaien en weiden.

Scenario: 3

Technische maatregelen in watersysteem Nutterse veld om onnatuurlijke erosie in Springendalse beek te stoppen.

- Door de grote hoogteverschillen in maaiveld en de aanwezigheid van drains, buizen en sloten op alle niveau's zijn meerdere retentiebekkens nodig om de onnatuurlijke snelle afvoer van grond- en oppervlaktewater te vertragen.
- Aanleg retentiebekkens in bovenloop (bovenstrooms perceel Kuks), middenloop(op het lage deel van perceel Kuks) en benedenloop (waar zijbeek van landbouwgrond het natuurgebied Springendal in stroomt).
- Retentiebekkens aanleggen op maaiveld met aan de lage zijde een kade met kleine doorstromingvoorziening op maaiveld (duiker met kleine diameter om afvoer zoveel mogelijk te remmen).
- Locaties retentiebekkens bij voorkeur op plekken waar het oppervlaktewater gemakkelijk kan infiltreren (locaties bij voorkeur combineren met grofzandige plekken).
- Stoppen bemesting om voedselrijkdom te verminderen.
- Beheer agrarisch natuurbeheer of landbouwkundig.

Scenario: 4

Als scenario 3, maar:

- Alleen inzetten op het grootste knelpunt: onnatuurlijke erosie verminderen door aanleg retentiebekkens in bovenloop – middenloop – benedenloop.
- Beheer landbouwkundig.

Scenario 5

Maatregelen alleen gericht op perceel Kuks.

- Aanleg retentiebekken in dal Nutterse beek. Fysieke oppervlakte 0.75 ha. In totaal zal ongeveer 1.5 ha slecht bewerkbaar worden.
- Verwijderen gesloten pvc buis.
- Verwijderen drainage in perceel.
- Stoppen met mestaanvoer.
- 1 x maaien en naweiden incl. retentiebekken.

Natuurwaarde zal in beperkte mate toenemen. Het gebruik van de bovenstrooms gelegen agrarische percelen zullen hun invloed op waterhuishouding en nutriënten blijven houden.

Het onderscheid in de scenario's 0 t/m 5:

	consequenties agrarisch gebruik	effect op erosie	effect op natuurwaarden
scenario 0	geen	zeer negatief	zeer negatief
scenario 1	zeer groot zeer extensief niet bemesten SN (afkoop economische waarde en agrarische bestemming vervalt) betreft allé cultuurgronden in het Nutterse Veld	zeer positief verwijderen alle onnatuurlijke afwateringsmiddelen grote mate van natuurlijkheid	zeer positief
scenario 2	groot extensief niet bemesten SAN (reële vergoeding- en agrarische bestemming blijft) betreft allé cultuurgrond-en in het Nutterse Veld	zeer positief verwijderen alle onnatuurlijke afwateringsmiddelen grote mate van natuurlijkheid	positief
scenario 3	groot extensief niet bemesten SAN is mogelijkheid betreft allé cultuurgrond- en in het Nutterse Veld	positief technische oplossing aanleg retentiebekkens (3 x 0.75 ha)	matig positief
scenario 4	beperkt gangbaar betreft een deel van de cultuurgronden in het Nutterse Veld	positief technische oplossing aanleg retentiebekkens (3 x 0.75 ha)	negatief
scenario 5	groot extensief niet bemesten SAN betreft perceel Kuks	positief (beperkt door bovenstroomse inrichting afwatering) technische oplossing aanleg retentiebekken (1 x 0.75 ha) buisdrains en pvc buizen zijn verwijderd	veel stress (deels positief op perceelsniveau anderzijds sterk beperkt door bovenstrooms gebruik cultuurgronden) Cultuurinvloed is dominant t.o.v. natuurinvloed